

УДК 347.453

ORCID id 0000-0003-3094-2923

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-26-38>**Мусієнко Володимир Володимирович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

дійсний член Транспортної академії України,

доцент кафедри цивільного та кримінального права

юридичного факультету

Інституту управління, технологій і права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

ЕПОХАЛЬНІ ВИКЛИКИ У ЧАСИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ НАРИС)

Анотація. *Норми цивільного права в Україні, особливо як в перші періоди її державності, так і довгий час у подальшому, не були, як і у інших народів того часу поєднані в окремі частини законодавчих пам'яток, а були розпорошені з іншими нормами державного адміністративного права, а також природного і канонічного права. Причиною даного явища стало переміщення норм, а разом і функцій органів публічно-державного характеру до органів з приватно-господарськими функціями. Тому норми цивільного права, особливо в часи Середньовіччя, зустрічались в нормативно-правових актах органів державної влади, як зокрема, в документах зовнішньої політики (прикладом є договір з греками), так і в документах внутрішньої політики. Прикладом є княжі статuti, документи церковного походження, а також церковні статuti. Особливо слід окреслити присутність норм цивільного права в першій пам'ятці звичаєвого права Київської Русі – «Руська Правда».*

Необхідно звернути увагу на те, що розвиток права відбувається паралельно з розвитком держави, здійснюється процес державотворення, і всі суспільні явища впливають на формування правової системи, а в свою чергу на суспільні норми, зокрема правові, впливають на поведінку осіб у суспільстві. Слід зазначити, що такий процес є історичним та закономірним. Важливим є те, що безпосереднім чинником формування цивільного права є фундаментальні засади Римського цивільного права. Невід'ємним аспектом щодо становлення засад цивільного права в Україні стала поява загально-теоретичних положень Княжої доби, польсько-литовського князівства, гетьманської держави, часів панування Російської імперії, розвитку цивілістичної науки в Радянський період. Крім того, на наш погляд, не варто обминати увагою закордонний, зокрема, європейський, досвід розвитку цивільного законодавства, на який у даний момент часу свого розвитку орієнтована наука цивільного права в Україні.

Не можна обійти увагою розвиток цивілістичної науки на сучасному етапі державотворення. Віховою подією даного етапу стало прийняття у 2003 році Цивільного Кодексу України, що ознаменувало науковий стрибок у розвитку цивільного права. Особливим є те, що на засадах теоретичних і практичних обґрунтувань відбулася переорієнтація поглядів відомих вчених-цивілістів на досвід розвитку європейської моделі цивілістичної науки. Слід зазначити, що вагомий внесок в

дослідження даної проблематики внесли такі вчені, як Н.Є. Кузнєцова, О.В. Дзера, М.В. Майданник, В.Я.Бондар, Є.О.Харитонов, Н.О.Саніахметова, І.В.Спасібо-Фатєєва та інші.

Крім особливостей щодо європейського напрямку розвитку цивільного права, обумовився такий аспект, що визначає місце цивільного права як науки приватного права, метою якого є захист саме приватних інтересів. У відносинах, які опосередковують приватне право, держава та її органи, як влада, участі не беруть. Невипадково у ч.2 ст.1 ЦК України визначено, щодо майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин, цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. Цивільне право, як приватне право справедливо є базовим у суспільстві та провідним у системі права.

Упродовж різних епох розвитку суспільства було обумовлено кілька теорій становлення цивільного права та його вплив на суспільні взаємовідносини. Зокрема, римський юрист Ульпіан, досліджуючи теорію інтересу, визначав, що публічне право є те, яке стосується статусу держави, а приватне – яке має відношення щодо інтересу окремих осіб. Німецький юрист А.Тон, обумовлюючи теорію методу правового регулювання, підкреслював, що публічне право є сферою влади і підпорядкування, а приватне право – свободи і приватної ініціативи. Професор Д.В.Кавелін, визначаючи теорію предмету правового регулювання, наголошував, що предметом цивільного права є виключно майнові відносини, а предметом публічного – інші відносини. Слід зазначити, що з даним аспектом не можна погоджуватися в повній мірі, так як особисті немайнові відносини та особисті немайнові відносини, які пов'язані з майновими, віднесено до предмету приватного права.

Процес дослідження, розвитку та становлення цивілістики не обійшов увагою появи теорії суб'єктів, відповідно до якої юрист П.Вуарон, визначаючи суб'єктивний склад правовідносин зазначив, що публічне право регулює відносини особи з державою, приватне право – відносини осіб між собою. Такий підхід, з огляду на сучасний підхід у становленні цивілістичної науки, є недосконалим та одностороннім, що підкреслює тривалий і складний процес розвитку цивільного права відповідно до розвитку суспільних правовідносин. Тому на сьогодні наукою цивільного права чітко визначено правовий статус кожного суб'єкта правовідносин.

Ключові слова: цивільне право, цивільний кодекс України, цивільні правовідносини, приватне та публічне право.

Annotation. Norms of civil law in Ukraine, especially both in the first periods of its statehood and for a long time afterwards, were not, as in other nations of that time, combined into separate parts of legislative monuments, but were scattered with other norms of state administrative law, as well as natural and canon law. The reason for this phenomenon was the transfer of norms, and now also the functions of bodies of a public-state nature to bodies with private-economic functions. Therefore, norms of civil law, especially during the Middle Ages, were found in normative legal acts of state authorities, both in particular in foreign policy documents (an example is the treaty with the Greeks) and in domestic policy documents. Examples are princely

statutes, documents of church origin, as well as church statutes. The presence of civil law norms in the first monument of customary law of Kyivan Rus - "Ruska Pravda" - should be especially noted.

It is necessary to pay attention to the fact that the development of law occurs in parallel with the development of the state, the process of state formation is carried out, and all social phenomena affect the formation of the legal system, and in turn, social norms, in particular legal ones, affect the behavior of individuals in society. It should be noted that such a process is historical and natural. It is important that the fundamental principles of Roman civil law are a direct factor in the formation of civil law. An integral aspect of the formation of the foundations of civil law in Ukraine was the appearance of the general theoretical provisions of the Princely Age, the Polish-Lithuanian Principality, the Hetman State, the times of the rule of the Russian Empire, and the development of civil science in the Soviet period. In addition, in our opinion, we should not ignore the foreign, in particular, European, experience in the development of civil legislation, on which the science of civil law in Ukraine is oriented at the moment of its development.

One cannot ignore the development of civil science at the current stage of state formation. The milestone event of this stage was the adoption of the Civil Code of Ukraine in 2003, which marked a scientific leap in the development of civil law. What is special is that, on the basis of theoretical and practical justifications, there was a reorientation of the views of well-known civilian scientists on the experience of the development of the European model of civilian science. It should be noted that such scientists as N.E. Kuznetsova, O.V. Dzera, M.V. Maidannyk, V. Ya. Bondar, E. O. Kharitonov, N. O. Saniahmetova, I. V. Spasibo-Fateeva and others.

In addition to the peculiarities of the European direction of the development of civil law, such an aspect has been determined that determines the place of civil law as a science of private law, the purpose of which is the protection of private interests. In relations mediated by private law, the state and its bodies, as authorities, do not participate. It is no coincidence that Part 2 of Article 1 of the Civil Code of Ukraine stipulates that civil legislation does not apply to property relations based on administrative or other authority subordination of one party to another, as well as to tax and budgetary relations, unless otherwise established by law. Civil law, as private law, is rightly basic in society and leading in the legal system.

During different eras of the development of society, several theories of the formation of civil law and its influence on social relations were determined. In particular, the Roman jurist Ulpian, researching the theory of interest, determined that public law is that which concerns the status of the state, and private law is that which relates to the interest of individuals. The German lawyer A.Ton, establishing the theory of the method of legal regulation, emphasized that public law is the sphere of authority and subordination, and private law is the sphere of freedom and private initiative. Professor D.V. Kavelin, defining the theory of the subject of legal regulation, emphasized that the subject of civil law is exclusively property relations, and the subject of public law is other relations. It should be noted that one cannot fully agree with this aspect, since personal non-property relations and personal non-property relations that are related to property are classified as a subject of private law.

The process of research, development and formation of civil studies did not ignore the emergence of the theory of subjects, according to which the lawyer P. Voiron, defining the subjective composition of legal relations, noted that public law regulates the relations of a person with the state, private law - the relations of persons with each other. Such an approach, given the modern approach in the formation of civil science, is imperfect and one-sided, which emphasizes the long and complex process of civil law development in accordance with the development of social legal relations. Therefore, today the science of civil law clearly defines the legal status of each subject of legal relations.

Keywords: civil law, civil code of Ukraine, civil legal relations, private and public law.

Постановка проблеми: Дослідження аспектів історії розвитку та становлення цивілістичної науки та законодавства в Україні набуло актуальності у зв'язку з окресленням нових напрямків та підходів у розвитку цивільного права з огляду на досвід минулих епох. Все це обумовило застосування фундаментального обґрунтування раніше умовно визначеної періодизації розвитку цивільного права в Україні.

Мета дослідження: Здійснюючи дослідження даної проблематики ставимо собі за мету, застосовуючи порівняльний метод провести лаконічний аналіз розвитку та становлення цивілістичної науки в Україні упродовж всіх епох державотворення.

Тому, перш за все, необхідно окреслити періодизацію розвитку цивільного права в Україні, до якої належать:

I період - Княжа доба,

II період – Литовсько-руська доба,

III період - доба Гетьманської держави,

IV період - Радянська доба в історії України,

V період – цивілістична наука в новітній історії незалежної держави.

VI період – наука цивільного права та цивільне законодавство з прийняттям Цивільного кодексу України в 2003 році та звичайних законів.

Дана періодизація в повній мірі обумовлена розвитком законотворення та гармонізації суспільства з нормами цивільного права.

Виклад основного матеріалу. Княжа доба. На території України в XI-XII ст. існувала Княжа держава, характерними ознаками якої були станові суспільства та наявність князівських міжусобиць. Норми права, що регулювали відносини в суспільстві, не були кодифіковані в окремі частини законодавчих пам'яток, і в свою чергу були розпорошені разом з іншими нормами державного, адміністративного і навіть канонічного права. Причиною цього було переміщення функцій органів публічно-державного характеру з приватно-господарськими. Норми цивільного права в даний період зустрічались в документах зовнішньої та внутрішньої політики, в актах господарювання, княжих та церковних статутах, а також в звичаєвих нормах «Руської правди».

Основною рисою норм цивільного права даного періоду було окреслення права власності, яке розповсюджувалось на рухомі речі на підставі факту. На той час без наявності фактичного зв'язку

особи з річчю зникала можливість обумовлювати наявність влади над річчю, так як не існувало абстрактного поняття права, і «Руська правда» містила лише деякі вказівки на княжу власність. Тому поняття власності запроваджувалось у свідомість населення за часів Київської Русі поступово. Суб'єктами права власності були індивіди, тобто фізичні особи, єпископи, монастирі, громади, яких поєднувала наявність індивідуального та громадського права власності, при чому відбувалось це в залежності від особливостей феодального устрою. До рухомих речей права власності відносились: зброя, худоба, продукти промислів (мед, шкіра, віск, хутро) – це об'єкти приватної власності. Слід зазначити, що холопи, челядь вважались за майно власника.

Крім вищезазначеного, ще однією особливістю періоду Княжої доби було започаткування права зобов'язання. Відповідно до положень «Руської правди» цивільні зобов'язання виникають лише між особами, не обмеженими в право- і дієздатності внаслідок договорів, внаслідок недозвільної чинності або правопорушень, пов'язаних із матеріальною шкодою. Серед договорів приділяється увага купівлі-продажу, позиці, найму, покладу. Тому, є необхідність розглянути їх основні особливості.

Договір купівлі-продажу. Договір укладався за словесною згодою. Об'єктом договору могли бути лише рухомі і нерухомі речі. Здійснення договору відбувалось за умови фізичної передачі речі та символічно. Відкритим залишалося питання землі: чи у випадку права викупу землі вона переходила до покупця у повному об'ємі і назавжди, чи продавець зберігав за собою право викупу.

Договір позики. Об'єктом договору позики за «Руською правдою» були не тільки гроші, але й збіжжя, худоба, віск, мед, хутро та інше. Здійснення договору позики відбувалось без відсотків та з відсотками. Встановлювалась певна величина відсотків та правила їх застосування, і за порушення яких кредиторам загрожувала втрата позиченої суми.

Договір найму. Відповідно до положень «Руської правди», учасниками договору були тивуни та ключники, тобто прості фізичні особи, які зобов'язувались служити особисто. В даному випадку мова йде про договір особистого найму, “location-conclutio operarum”, який відповідно до норм «Руської правди» приводив до рабства, хоча в аспектах договору мала місце спеціальна вказівка на виключення рабства в кожному конкретному випадку. В даний період договір найму мав місце щодо виконання певної праці, а також і як договір найму майна. Об'єктом договору найму були як рухоме майно, так і ділянки землі. Договір визначався 9-річним та 12-річним терміном.

Договір поклажі. Даний договір мав досить значну розповсюдженість та був досить відомим з огляду на те, що об'єктом договору були рухомі речі значної вартості. За договором поклажі – depositum – при його укладанні не вимагається свідків.

Не можна обминути увагою започаткування в Київській Русі у період розвитку та становлення цивільного права Княжої доби такий інститут, як родинне право або шлюбне право. Предметом в даних правовідносинах був індивідуальний шлюб. Тому порівнюючи його форми у дохристиянську епоху та в період Київської Русі, слід зазначити, що до появи християнства традиційно шлюб проявлявся у формі викрадення, купівлі та приведення жінки, яка мала за собою посаг, а наречений мав за неї заплатити. За часів Київської Русі у положеннях «Руської правди» зазначалось, про вільне

волевиявлення сторін, при цьому вік наречених як умова, мала неістотне значення. На той час шлюбно-родинні відносини базувалися на візантійських джерелах, які по-різному визначали межу віку наречених, при цьому життєва практика в Україні доводила, що дані аспекти не завжди збігалися з візантійськими джерелами. Більше того, максимальна вікова межа не встановлювалась, також не підлягав перевірці стан здоров'я осіб, які вступали до шлюбу. Шлюб при цьому розглядався як звичайний договір. В свою чергу, церква визначала шлюб як таїнство. Визначалась низка причин щодо розірвання шлюбу, зокрема заразна хвороба, безплідність, відсутність одного із членів подружжя, постриг в ченці, родинна незгода, подружжя невірність. Оформлення розлучення здійснювалось державним або духовним судом або через процедуру - так звану «відпускну чоловіка». Загалом, «Руська правда» не містила спеціальних норм, які б регулювали родинні правовідносини.

Отже, досліджуючи становлення цивільного права в період Княжої доби, слід зазначити, що він визначався особливостями, які хоч і ґрунтувались на візантійських джерелах, але мали своєрідні традиції та звичаї, властиві не лише даному періоду, але й самому українському суспільству.

Литовсько-руська доба. Особливістю даного періоду розвитку та становлення цивільного права в Україні, на відміну від попереднього, є введення в цивільний обіг аспектів речового права, положень зобов'язального характеру та продовження розвитку родинного права. Все це обумовлено впливом Литовського статуту та правових норм Польщі.

Речове право. Положення пам'яток законодавства литовсько-руської доби більш чіткіше та детальніше окреслюють об'єм повноважень суб'єкта правовідносин, що обумовлюють більше свободи в цивільному обігу. Ясніше визначають обмеження право- і дієздатності фізичних осіб в різних станах суспільства. В Литовському Статуті визначено поняття «третьої особи» в цивільному обігу. Більш детально стала приділятися увага в даний період об'єкту правовідносин, особливо що стосується землі.

Для визначення права власності у Литовському Статуті вживався спеціальний термін «власність», яким підкреслювалась абсолютна влада суб'єкта щодо певної речі. Найбільше прав щодо своєї власності мали держава і магнати. Вони володіли усім комплексом прав щодо розпорядження своїм нерухомим майном. Право власності дрібної та середньої шляхти інколи могло бути обмежене феодалом, щодо якого шляхтич перебував у васальній залежності. Значно менше повноважень власників мали міщани та селяни, а челядь (невільні люди) цих прав взагалі не мала.

До способів набуття права власності за Литовським Статутом належали: цивільно-правові договори, пожалування князя, давність користування.

Особливістю цивільного права за Литовським Статутом було те, що власник маєтку чи землі мав спеціальні обов'язки, що стосувалися винятково цього маєтку чи землі. При переході права власності на таке майно до іншої особи, вона разом з правом власності отримувала відповідні спеціальні обов'язки.

Серед речових прав за Литовським Статутом, крім права власності, мало велике значення право володіння. До речового права доволі часто застосовувався термін «держання». В Литовських Статутах закріплена доволі досконала система речових прав, яка юридично забезпечувала розвиток

господарської діяльності на українських землях у складі Великого князівства Литовського, а відтак – Речі Посполитої. Цивільно-правові норми щодо речових прав, закріплені у Литовських Статутах, вирізнялись високим як для того часу рівнем юридичної техніки та більшою широтою регульованих правовідносин.

Зобов'язання виникали у двох випадках:

- 1) з порушенням договорів;
- 2) із завданням шкоди при скоєнні злочинів. До таких зобов'язань відносились матеріальна шкода, втрата.

Як правило, усі угоди відбувалися за присутності свідків із дотриманням символічних дій (рукобиття, могорич). Угоди про землю укладались тільки в письмові форми.

Припинення зобов'язання наступало у випадку закінчення терміну дії (позовної давності), внаслідок смерті фізичної особи (було досить обмеженим, оскільки борг зобов'язані були відпрацювати діти боржника), а також при неможливості його виконання.

Аналіз зобов'язальних норм права, їхнє місце у системі литовсько-руського права схиляють до висновку, що для свого часу цей інститут був добре розвинутий і на достатньому рівні забезпечував потреби тодішнього суспільства.

Родинне право. Складовими родинного права традиційно були шлюб, опіка та спадщина. Законність шлюбу полягла у вінчанні. Умовами визначались:

- досягнення шлюбного віку;
- наявність майна у дружини та майна для нареченої у чоловіка.

Дружина відповідала за борги чоловіка, батьки не відповідали за покарання дітей. Розлучення давав церковний суд у випадках тяжкої хвороби, тривалої відсутності, постриження у ченці, подружньої зради, безплідності.

Опіка і піклування. У Великому князівстві Литовському це був окремий інститут права, для якого характерним був принцип станового регулювання суспільних відносин. Тому законодавця цікавила передусім доля дітей шляхти. Щодо захисту будь-якої категорії прав дітей нешляхетського походження у Литовських Статутах приписів не було.

Спадкове право. За Литовськими Статутами на формування спадкового права сильний вплив здійснював становий лад суспільства, у якому захищались земельні наділи, майно та право на їх успадкування представників панівних станів: королів, князів, магнатів і шляхти у порівнянні з іншими верствами населення. Згідно з приписами Статуту успадкування розрізнялось за заповітом та за звичаєм. Право на спадщину належало синам, при цьому дочки могли одержати не більше чвертини майна у вигляд приданого. Право заповідати майно не мали: неповнолітні, ченці та сини, які не були відокремлені від батьків, залежні люди. Литовським Статутом було окреслено черговість спадкування. Зокрема, відповідно до II Литовського Статуту 1566 року діти вважались першочерговими спадкоємцями своїх батьків. У другу чергу підпадали онуки і правнуки, а за умов їх відсутності спадкове майно переходило до бокових родичів – братів і сестер. Стороннім особам могли

передаватися за заповітом рухоме майно та маєтки, які були придбані самим заповідачем. Згідно з I Литовським Статутом, спадкові володіння повинні були передаватися спадкоємцям за законом. II та III Литовські Статути визначали можливість розпоряджатися майном за заповітом. Свобода заповіту поширювалась на рухоме майно і придбану нерухомість, яка не входила у родову власність – вотчину або материнське майно.

Право власності. Українські землі історично з Литвою, а згодом і з Польщею були правом власності, але правовий статус земель суттєво відрізнявся. Шляхетська власність на землю входила в суспільний обіг поступово у вигляді вотчин, що обумовлювало умовне землеволодіння, яке називалось – помістя. Право власності на землю у власника помістя було неповним, без права розпорядження. Фактичним користувачем землі були селяни, які господарювали на власних землях і розпоряджались ними вільно, але з моменту реформи 1557 року право власності селянина на землю опинилося під серйозною загрозою, так як Литовський Статут в III-й редакції позбавляв селянина цього права, визначаючи, що право власності селянина розповсюджувалось тільки на рухомі об'єкти. При цьому слід зазначити, що Литовський Статут крім селян, шляхти та магнатів як землевласників, визначав державу, церкву, а також міщанина в межах міста.

Право зобов'язання. В даному аспекті основна увага зосереджувалась на договорах купівлі-продажу, позики, найму, дарування, зобов'язання в родинних правовідносинах. Зокрема, вищезазначені зобов'язання безпосередньо пов'язані з розвитком індивідуального права власності, при цьому таке право могли мати всі прошарки суспільства. Нерухомість землевласників, яка була набута законним шляхом, стала об'єктом акту купівлі-продажу (щось на кшталт договору), за винятком родових маєтків. При цьому слід зауважити, що даний акт набув формального значення.

Слід зазначити, що згідно з положеннями Литовського Статуту 1588 року зазнав змін інститут позики, зокрема: позика на значну суму оформлювалась писаним документом; зникли складнощі нормування відсотків; на випадок смерті кредитора боржник зобов'язаний повернути позику спадкоємцям.

Договір найму в період Литовсько-руської доби набув нового забарвлення у порівнянні з аспектами, зазначеними в «Руській правді». За змістом договору у вищезазначені періоди обумовлювалось дві особливості; зокрема, договір найму самого працівника та договір найму майна. Так, на відміну від часів «Руської правди», у Литовсько-руську добу відбулося збереження свободи особистості, що нівелювало рабство, причому праця за наймом, навіть для осіб, які скоїли майновий злочин, замінювалась працею за винагороду. Щодо найму рухомого майна, то особливих змін не відбулось. А щодо об'єктів найму нерухомого майна зміни відбулися не в сторону покращення становища наймача. Зокрема, згідно III-ї редакції Литовського Статуту, селяни не могли винаймати свої землі без згоди господаря, навіть на один сезон. Тому договір найму земельної ділянки без згоди власника був недійсним.

Зазнало змін родинне право, яке у Литовсько-руську добу мало назву шлюбного права. Відповідно до аспектів Литовського Статуту шлюб став перебувати у правовій свідомості і набув

значення договору. Все це обумовлювалось підвищенням шлюбного віку у чоловіків – до 18 років; значимим фактором стало вільне волевиявлення, обов'язкова згода батьків на шлюб стала вирішальним фактором; на зміну багатожонству прийшла моногамія. Загалом норми шлюбного права досить детально регулювали особисті та майнові правовідносини не тільки між подружжям, а й між батьками та дітьми.

Спадкове право, як підгалузь цивільного права, у вищезазначений період набуло значного розвитку, зокрема, заповідач міг вільно обирати спадкоємців, навіть за межами законних. Щодо родинних об'єктів нерухомості, спадкоємцями могли бути лише законні представники, складати заповіт могла лише особа з повним об'ємом правосуб'єктності, за винятком неповнолітніх дітей, ченців та черниць, полонених та невільників, двірської челяді, божевільних людей. Заповідач міг декілька разів змінювати свою волю у заповіті. Селяни могли розпоряджатися власним рухомим майном.

Із вищевикладеного окреслювались більш новітні підходи у формуванні законодавства України в період дії Литовського Статуту I, II, III-ї редакцій, а також під впливом Цивільного кодексу Галичини 1797 року.

Доба Гетьманської держави. Досліджуючи процес формування законодавства України, слід зазначити різницю підходів, які обумовлювались домінуючим впливом Російської імперії та Польщі на Правобережній Україні. Це відобразилось в першу чергу на становленні права власності, родинного та спадкового права. Польська шляхта зберегла своє право власності на землю і таким чином володіла, розпоряджалася та відчужувала земельні ділянки на свій розсуд. Дані аспекти поширювались і на спадкове право.

В той же час козацький стан закріплював за собою земельні ділянки на основі осідлості під час повстань на вічне право власності зі збереженням права розпорядження. Тому так зване землепосідання мало службовий та умовний характер. Щодо переходу земельних ділянок до нащадків, то це відбувалося не за положеннями спадкового права, а на підставі відношення до військової служби, до її придатності та здібностей воєнного характеру. Загалом, земельними угіддями володіли церква та шляхта.

Щодо родинного та спадкового права, слід зазначити про набуття легітимності норм Литовського Статуту та Магдебурзького права, починаючи з 1648 року, які згодом знайшли своє місце в системі позитивного законодавства, що привело в свою чергу до наступних змін: підвищилась відповідальність за недотримання умов передшлюбного договору; деякі категорії незаконнонароджених дітей наділялись елементами правоздатності щодо права на спадок. Окреслювалась роль та місце звичаєвого права.

З окупацією Гетьманської держави Україна було скасовано норми Литовського Статуту та Магдебурзького права, як джерела кодифікованого місцевого права, але деякі з них було трансформовано до «Своду законів» Російської імперії і стали обов'язковими для населення Чернігівської та Полтавської губерній аж до 1920 року. Зміст даних норм втілював у собі аспекти майнових, спадкових та зобов'язальних правовідносин. Зокрема, кредитор міг вимагати забезпечений

на заставленому проданому маєтку борг покупця лише упродовж трьох років з моменту здійснення договору купівлі-продажу. Якщо ж юридичний факт відбувався пізніше, кредитор звертався з позовом безпосередньо до боржника. Загалом, позови про шкоду та збитки щодо нерухомого майна становили строк давності у три роки. Крім того, згідно норм «Своду законів» щодо нерухомих об'єктів, то право на їх викуп на територіях Чернігівської та Полтавської губерній не розповсюджувалось.

В цьому контексті слід підкреслити, що вплив цивільного законодавства низки європейських країн з однієї сторони та норм цивільного законодавства Російської імперії з іншої сторони обумовлює не тільки протилежність підходів впливу на становлення цивільного законодавства в Україні, а й наявність догматизму в розвитку цивілістики в Російській імперії. Це негативно вплинуло на формування не тільки цивілістичної наукової думки, а й цивільного законодавства в Україні у вищезазначений період. В своїй основі яскраво визначається факт щодо права спадкування, згідно з яким російський кодекс змушений був визнати легітимним спадкування українським селянством на підставі норм звичаєвого права, що було протилежним нормам російського цивільного законодавства.

Цивільне право України часів УРСР. Характерною особливістю розвитку і становлення цивільного права після Жовтневої революції 1917 року, або як ще її називають «Жовтневий переворот», був кардинальний перегляд засад цивілістичної науки, що обумовлювалось визнанням несумісності товарно-грошових відносин із соціалістичним устроєм та безеквівалентним розподілом матеріальних благ, який повинен здійснюватися поза будь-яким впливом цивільного права. Тому наукові праці даного періоду зводились до критики буржуазного цивільного права, нівелювались класичні здобуття цивілістики, починаючи з часів римського цивільного права. На наш погляд, здійснювався домінуючий вплив соціалістичної ідеології. Разом з тим, слід зазначити, що у період переходу до нової економічної політики (НЕП), відбулося часткове відновлення поглядів минулих епох та повернення до класичних цивілістичних інститутів, що обумовило наявність компромісу в наукових поглядах. Дані обставини вплинули на розробку проекту цивільного кодексу 1922 року, наріжним каменем змісту якого були ідеї тимчасового співвідношення державних та приватних інтересів з подальшою відмовою від приватного сектору. Характерною ознакою зазначених подій була поява мінової концепції, в якій цивільне право розглядалось як форма опосередкування приватновласницьких товарних відносин, і це стало підґрунтям відмови від так званих буржуазних елементів в цивілістиці, які не мали місця в соціалістичному суспільстві. І як наслідок таких «перетворень» сама назва цивільного права в деяких випадках стала замінюватись на господарське право, хоча за своєю сутністю відповідали засадам цивільних правовідносин.

В період розвитку багатокладної економіки відбувалось своєрідне переформатування поглядів науковців щодо концепції розвитку науки цивільного права в умовах соціалістичного суспільства, з метою створення двосекторного права, зокрема: наявність приватного сектору правовідносин обумовлювало існування цивільного права, і відповідно, господарське право здійснювало регулювання правовідносин у виробничій сфері та безпосередньо між суб'єктами господарювання, що обумовлювало наявність централізації та плановості, і уособлювало собою сувору підпорядкованість.

Поява теорії двосекторного права обумовила появу теорії єдиного господарського права, яка ґрунтувалась на багатокладній економіці. Але даний аспект не міг вплинути на створення багатокладності в цивілістичній науці, зважаючи на те, що багатокладність в економіці не може призвести до багатокладності в державі. Підставою для появи даної теорії стало зосередження наукової правової цивілістичної думки на дослідженні правовідносин в сфері державної власності, укладанні та здійсненні планових договорів, і як наслідок - виникнення відповідних зобов'язань; окресленню значущої ролі соціалістичних підприємств та організацій, тобто юридичних осіб соціалістичного формату.

В 50-60-х роках ХХ століття стала прослідковуватись тенденція зменшення впливу господарського права на правовідносини в суспільстві. Розпочалось відмежування аспектів господарського права від цивільного, окреслилось співвідношення між зазначеними галузями юридичних наук. Наслідком даних змін стало розмежування сфер впливу: нормами цивільного права регулювались правовідносини між фізичними особами, а норми господарського права регламентували правовідносини між публічними господарюючими суб'єктами. Прихильники даних змін намагались легалізувати господарське право як самостійну галузь, при цьому створити єдиний метод правового регулювання через злиття методів правового регулювання в сферах майнових відносин та управлінні господарською діяльністю з метою подальшої розробки як Основ цивільного законодавства, так і Основ господарського законодавства. Крім того, відбувалась кропітка робота з кодифікації цивільного законодавства, результатом якої було прийняття у 1963 році Цивільного кодексу УРСР. Даний акт цивільного законодавства юридично закріпив існуюче планове соціалістичне господарство та визначив шляхи розвитку цивілістичної думки. Подальші наукові дослідження в цивілістиці були спрямовані на розробку юридичних конструкцій, які юридично забезпечили вплив на регулювання майнових правовідносин. Але суперечливість та неефективність планової економіки окреслили недоліки теоретичних думок та концепцій. Співвідношення сутності процесу ведення планової економіки та змісту договірних правовідносин не дозволяло у повному обсязі застосовувати норми Цивільного кодексу УРСР 1963 року, враховуючи його переваги, як унікального правового інструменту, що в кінцевому результаті з деяких положень нівелювало сам його зміст.

Цивілістична наука новітньої незалежної України. На терені колишнього Радянського Союзу утворилась низка незалежних держав, які прагнули до розбудови демократичного суспільства, ефективної економіки та створення нового формату суспільних відносин. Вищезазначені процеси не могли втілитись без нових законодавчих засад в сфері приватного права.

Саме на 90-ті роки ХХ століття припадає низка юридичних фактів, що надалі дозволили створити стійку правову систему. Зокрема, скасування низки законодавчих актів, спрямованих на створення правовідносин, характерних для соціалістичного табору; створення передумов та діяльності у розробці актів законодавства зі створення гармонійного суспільства; створення концепції та подальше прийняття Конституції України. Розпочалась робота з розробки проекту чинного Цивільного кодексу України та інших кодифікованих актів законодавства. Даний період характеризувався тим, що

мав місце сприятливий вплив з боку розвинутих країн Європи, особливо стосовно розвитку приватних правовідносин та економіки.

Висновки. З огляду на розвиток цивілістичної науки, починаючи з часів Римського права, враховуючи подальший процес розвитку цивільного права та створення сучасних умов та тенденцій, було окреслено напрямки розвитку цивільного права в Україні. По-перше, остаточний відхід від наукових поглядів радянських часів та створення концепції цивільного права з урахуванням загальноєвропейських засад; по-друге, розвиток нової доктрини цивільного права з адаптацією його до Європейської системи приватного права.

В основу розбудови сучасного цивільного права покладено тенденцію зближення та співвідношення природного та позитивного права: утвердження верховенства закону, утвердження поділу права на публічне і приватне; поділ юридичних осіб на особи публічного і приватного права, розбудова системи приватного права та утвердження його принципів.

Дані аспекти в абсолютній більшості знайшли своє втілення в Цивільному кодексі України, який було прийнято у 2003 році (набув чинності 1 січня 2004 року).

В процесі розробки нової доктрини в цивілістичній науці сформувалися три наукові школи: Київська наукова школа – засновники Д.В.Боброва, О.А.Підпригора, Н.С.Кузнєцова, О.В.Дзера; Одеська наукова школа - засновник Є.О.Харитонов; Харківська наукова школа – засновник І.В.Спасібо-Фатєєва.

Автори даного кодифікованого акту законодавства сформулювали низку наукових ідей щодо понятійного апарату в науці цивільного права, що обумовило окреслення приватно-правових доктрин континентального права, чому у подальшому сприяли наступні чинники:

1. Новий Цивільний кодекс України містить фундаментальний матеріал для наукових висновків.
2. В Україні вченими-цивілістами обумовлено роль міжнародних нормативно-правових актів щодо уніфікації положень приватного права.
3. В Європейських країнах відбувається гармонізація національних актів законодавства з аспектами приватного права.
4. Положення нового Цивільного кодексу України знайшло своє втілення в наукових дослідженнях.
5. Процес інтеграції України до Європейського Союзу створив передумови для реформування понятійного апарату в сфері приватно-правових відносин.

В процесі імплементації норм приватного права та положень Цивільного кодексу України, в умовах розбудови демократичного суспільства окреслено новели в цивілістичній науці, які стосувались в своїй основі суб'єктно-об'єктного складу, сутності та змісту правовідносин, інституту права власності, правового статусу фізичних та юридичних осіб, аспектів зобов'язального та речового права. Крім того, особливу увагу було приділено інституціям приватного та публічного права і внесенням вищезазначених аспектів до змісту нового Цивільного кодексу України.

Деякі науковці-цивілісти, трактуючи поняття організаційно-правові форми, не зовсім коректно підходять до класифікації, відходячи від вже зазначеної в Цивільному кодексі, що не відповідає і західній доктрині.

Загалом, слід підтвердити, що даний період розвитку цивілістичної науки в Україні, є значимим з точки зору гармонізації приватного права України з аспектами приватного права країн Європейського союзу. Даний процес обумовлений прийняттям Конституції, Цивільного кодексу України та низки інших нормативно-правових актів, що сприяють подальшому становленню та розвитку правової системи в державі. Як у будь-якої новизни, завжди знайдуться опоненти, які виражають застарілі погляди на розвиток цивілістичної науки часів радянської епохи. Але на протипагу їм, визначальним стало закріплення принципів верховенства права, поділу його на публічне та приватне, відбувається втілення ідей природного права. Всі ці процеси стануть чинниками гармонійного функціонування громадянського суспільства та формування правової держави.

Література:

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 3-е вид.перероб і доп. / За ред. О.В.Дзери (кер.авт.кол.), Н.С.Кузнецової, В.В.Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – т.1.- 832 с.
2. Цивільний Кодекс Галичини : пер. з нім. Мар'яна Мартинюка, Олена Павлишивець. – Івано-Франківськ: Вавілонська бібліотека, 2017. – 272 с.
3. Сивий Р.Б. Приватне (цивільне) право в системі права України (монографія) / Р.Б.Сивий. – К.: КВНЦ. – 214 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси
5. Рекодифікація цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів (монографія) / Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Голубева Н.Ю. - К.: Норма права, 2020. – 348 с.